

**Лук'янчиков Євген Дмитрович,**  
професор кафедри інформаційного права та права  
інтелектуальної власності Національного  
технічного університету України «Київський  
політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,  
доктор юридичних наук, професор;  
**Петряєв Сергій Юрійович,**  
завідувач кафедри інформаційного права та права  
інтелектуальної власності Національного  
технічного університету України «Київський  
політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,  
кандидат юридичних наук, доцент

## **ДОПУСТИМІСТЬ ПРИЙОМІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

Сучасна злочинність змінюється стрімкими темпами. Злочинці беруть на озброєння новітні досягнення суспільства, посилюється рівень її організованості та корумпованості. Це дозволяє злочинцям користуватися правовою допомогою адвокатів, які ще не так давно працювали в правоохоронних органах та потрапили, під різними приводами, під люстрацію. Саме тому значна частина злочинів залишається не розкритими, а особи, що їх вчинили можуть продовжувати злочинну діяльність. Практика розслідування кримінальних правопорушень показує, що з боку не заінтересованих у встановленні істини осіб чиниться активна протидія правоохоронним органам. Це потребує удосконалення роботи слідчих підрозділів за різними напрямками. Одним із них є широке використання наукових знань в галузі психології для розроблення тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) дій, які є основним інструментарієм пізнавальної діяльності слідчого.

Для слідчого, зазначає В. Л. Васильєв, важливо вміти організувати надходження інформації, правильно систематизувати та аналізувати її, відкидати непотрібне, вибірково направляти свою увагу, постійно перевіряти себе, аналізувати успіхи та помилки [1, с. 14]. Надходження необхідної для слідчого інформації забезпечується проведенням слідчих дій, результативність яких залежить від умілого використання тактичних прийомів, що засновані на досягненнях науки психології.

Слідчий має добре знатися на психології людей, володіти науковими прийомами впливу на них, методикою діагностики їх поведінки та самоаналізу. Усією своєю діяльністю слідчий має формувати відповідну обстановку, ознайомити учасників слідчої дії з необхідною інформацією, впливати на їхню свідомість. Це є нічим іншим як психологічним впливом на учасника слідчої дії.

Психологічний вплив обумовлений самою природою слідчої діяльності є невід'ємним та характерним елементом процесу спілкування людини взагалі, а тому останнім часом спостерігаємо усе менше тих, хто

вважає подібні прийоми незаконними. Під ним пропонують розуміти комплекс прийомів, що застосовуються під час передачі, опрацювання і використання інформації та викликають відповідну реакцію, яка дозволяє діагностувати психічний стан особи, контролювати перебіг думок, ставлення до фактів зміни її поведінки [2, с. 4].

Вплив слідчого на психіку осіб, що беруть участь у провадженні, зазначав А. Р. Ратінов, є елементом слідчої тактики. Слідчий постійно впливає на людей своїми вольовими приписами, виховними методами, засобами процесуального примусу. Без цього неможливо уявити виконання завдань кримінального провадження [3, с. 163].

Аналіз норм чинного законодавства дозволяє дійти висновку, що психологічний вплив у діяльності слідчого може бути правомірним або неправомірним (погрози, шантаж). До неправомірних форм психологічного впливу відносять:

- погрози застосувати насильство до учасника слідчої дії або близьких до нього осіб, розголосити відомості, що їх ганьблять, або ставлять у невідгідне становище, притягнути до відповідальності за злочини, які вони не вчиняли;

- обман (демонстрація фальшивої постанови про арешт, неправдиве повідомлення особи про наявність доказів її вини, тощо);

- приниження гідності особи (образою, яка вчиняється словами і жестами, вимога дати клятву тощо);

- задобрювання (нездійсненими обіцянками закрити провадження, звільнити з-під варти, незаконними матеріальними заохоченнями: частування горілкою, наркотиками тощо);

- інші методи психічного впливу (залучення гіпнотизерів, екстрасенсів тощо) [4, с. 461–462].

Зважаючи на ситуаційний характер розслідування, форми психологічного впливу мають оцінюватися саме з точки зору їх законності, дозволеності та допустимості. Погроза може бути правомірною, а інколи передбачена законом. Так, попередження свідка про відповідальність за надання завідомо неправдивих показань є нічим іншим як погрозою. Цим здійснюється вплив на допитуваного, спонукання його до надання правдивих показань. Проте така погроза є правомірною, обов'язковою і передбачена чинним КПК.

Слід зазначити, що закон забороняє піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність (ч. 2 ст. 11 КПК України, ст. 9 КПК РФ). Стаття 373 КК України встановлює відповідальність за примушування давати показання шляхом незаконних дій з боку особи, яка проводить слідство, а в коментарі до неї такими діями вважається шантаж, обман, гіпноз, тощо [5, с. 936].

Щодо можливості застосування у слідчий практиці тактичних прийомів, які по різному можуть оцінюватися особою, зустрічаються

різні думки. Так, М. С. Строгович зазначав, не має сумніву у тому, що навмисне формування помилкового уявлення у когось є обман цієї особи, повідомлення їй неправдивих відомостей, а не щось інше. Але збрехати можна прямо, словами, а можна зробити це більш складним способом – таким чином, щоб слова і речення самі по собі брехливими не були, але вони так побудовані та сказані таким тоном і з такою мімікою, що той, кому вони адресовані: брехню прийме за правду, а правду за брехню. А це є брехня, яка від того, що вона подана в особливо хитрій формі, не робиться допустимою: навпаки, вона набуває особливо нетерпимий, незаконний характер [6, с. 20].

На противагу цьому слушною вважається думка Р. С. Белкіна про те, що за таких міркувань обман можна вбачати майже у кожному тактичному прийомі, не кажучи про тактичні комбінації, які в літературі називають невдалим терміном «слідчі хитрощі», «психологічні пастки» [7, с. 12]. Саме тактичні комбінації, як системи тактичних прийомів використовуються для створення ситуації, розрахованої на неправильну оцінку її допитуваним, що призводить до його викриття [8, с. 450].

Сучасна злочинність характеризується не тільки кількісними, але і якісними змінами. Протидія розслідуванню з боку осіб, які намагаються уникнути відповідальності постійно загострюється та набуває нових форм, особливо в сфері діяльності організованої, корумпованої злочинності. Поки науковці дискутують про доцільність та правомірність використання прийомів психологічного впливу на учасників провадження, допустимості тактичних прийомів, які можуть бути неоднозначно оцінені особами, щодо яких вони застосовуються на практиці усе це використовується для вирішення складних слідчих ситуацій.

Неоднозначне ставлення до цього питання, певною мірою, обумовлено відсутністю чіткого вирішення законодавцем. Так, в ст. 11 КПК України йдеться про катування, жорстоке, нелюдське ставлення, що принижує гідність або погрозу такого поводження. У даній нормі не згадується про обман. Насилля та погрози є нічим іншим як незаконними діями, про які зазначається в ст. 373 КК України. На жаль ні переліку, ні загального критерію для віднесення дій до незаконних не наводиться. У кожному конкретному випадку прокурор та суд будуть вирішувати питання про віднесення дій до незаконних. У ряді випадків це буде пов'язано з притягненням слідчого до кримінальної відповідальності. Якщо неможливо визначити вичерпний перелік дій, які є незаконними та недопустимими під час кримінального провадження, як це зроблено щодо переліку обставин, що обтяжують покарання, доцільно встановити загальний критерій їх допустимості.

Такий критерій може полягати у тому, що особа має вільно сприймати інформацію, яка виходить від слідчого, оцінювати її на особисте переконання та вільно прийма рішення щодо подальшої своєї поведінки.

Подальші дослідження розглядуваної проблеми дозволять визначити, які тактичні прийоми, що можуть викликати неоднозначну оцінку з боку особи, щодо якої застосовуються, є взагалі недопустимими у кримінальному провадженні. Разом з тим, будуть напрацьовуватися нові та удосконалюватися традиційні тактичні прийоми і комбінації психологічного впливу на протидіючу розслідуванню сторону.

#### ***Список використаних джерел***

1. Васильев В. Л. Психологические основы организации труда следователя: учебное пособие. Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1976. 56 с.
2. Сокиран Ф. М., Сокиран М. Ф. Шляхи вдосконалення тактики психологічного впливу при проведенні окремих слідчих дій: посібник. К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 160 с.
3. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей. М., 1967. 290 с.
4. Кримінальне право. Особлива частина : підручник. К. : НАВСУ-«Правові джерела», 1998. 896 с.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. К.: Кантон, А.С.К., 2001. 936 с.
6. Строгович М. С. Проблемы судебной этики. М.: Наука, 1974. 272 с.
7. Белкин Р. С. Нравственные начала деятельности следователя органов внутренних дел. М., 1999. 24 с.
8. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін та ін.] – 2-вид., перероб. і допов. Київ : Філія вид-ва «Право», 2020. 752 с.

***Максимов Сергій Іванович,***

професор кафедри теорії і філософії права  
Національного юридичного університету  
імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних  
наук, професор, член-кореспондент НАПрН  
України

## **ЕКОНОМІКА ТА ПРАВО: КЛАСИЧНІ Й СУЧАСНІ РЕФЛЕКСІЇ**

Теоретичні основи розуміння співвідношення економіки і права були закладені у *класичній політичній економії*, «батьком» якої вважається А. Сміт (XVIII ст.). У ній обстоювалися такі головні ідеї: основою багатства є праця, головним чинником зростання багатства є поділ праці, що підвищує її продуктивність, праця також виступає критерієм обміну товарами. Останнє як теорія трудової вартості лежить в основі обґрунтування ринкової економіки, необхідною умовою якої були не тільки свобода (вільне підприємництво), а й певні підходи до оподаткування, що вимагало однакових правил і для економічної діяльності, і для розподілу результатів цієї діяльності, що